

**РОЛЬ ПСИХОЛОГА В ПРОЦЕСІ СУПРОВОДУ
ДИТИНИ З АУТИЗМОМ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ**

Скрипник Тетяна Вікторівна

доктор психологічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії корекції розвитку дітей з аутизмом

Інституту спеціальної педагогіки НАПН України,

м.Київ, Україна

tetiana.skr@gmail.com

Статтю присвячено змісту діяльності практичного психолога в навчальному закладі та його ролі в процесі психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом. Визначено головний зміст діяльності психолога в контексті супроводу аутичної дитини – становлення підґрунтя соціального інтелекту. Розписано групи соціальних умінь, а також ті методи і засоби, за допомогою яких практичні психологи можуть розвивати їх у дітей з аутизмом.

Ключові слова: дитина з аутизмом, базове почуття безпеки і довіри, соціальний інтелект.

Статья посвящена содержанию деятельности практического психолога в учебном заведении и его роли в процессе психолого-педагогического сопровождения детей с аутизмом. Определено главное содержание деятельности психолога в контексте сопровождения аутичного ребенка – становление основ социального интеллекта. Расписаны группы социальных умений, а также методы и средства, с помощью которых практические психологи могут развивать их у детей с аутизмом.

Ключевые слова: ребенок с аутизмом, базовое чувство безопасности и доверия, социальный интеллект.

Article refers to the content of the practical psychologist activities in an educational institution and its role in the psycho-pedagogical support of children with autism. We determined the main content of the work of the psychologist in the context of an autistic child support – becoming the foundations of social intellect. We are defined a group of social skills, as well as methods and tools to develop them in children with autism.

Keywords: child with autism, a basic sense of security and trust, social intellect.

На теренах нашої освіти посада практичного психолога не нова. При тому фахівці цього профілю мають неконкретні, невимірювані функції, обтяжені великою кількістю завдань, виконати які практично неможливо.

Так, за посадовою інструкцією практичний психолог у школі має здійснювати майже всі відомі види психологічних робіт. Це і консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань виховання учнів, створення сприятливих психологічних умов для їхнього розвитку; це і діагностика дітей, груп і колективів; корекційні й розвивальні заняття з тими, хто не встигає в навчальному процесі; реабілітація дітей, які знаходяться у кризовому стані; превентивна робота з учнями щодо девіантних форм поведінки, тренінги з дітьми, педагогами, батьками; просвітницька діяльність (педради, батьківські збори, бесіди з дітьми, лекторії); психологічна експертиза педагогічних інновацій; і це не повний перелік напрямів діяльності простого практичного психолога.

Окрім цих неосяжних завдань, за одним з недавніх українських нормативно-правових документів¹, практичний психолог (разом із соціальним педагогом) має здійснювати психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми в навчальному закладі. Цей документ

---

¹ Лист МОНмолодьспорт від 26.07.2012 № 1/9-529 „Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання”.

принципово суперечить світовому досвіду успішного впровадження освітнього процесу для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Головний висновок, напрацьований міжнародною педагогічною спільнотою в цьому контексті, – *психолого-педагогічну підтримку навчання і розвитку дітей з особливими освітніми потребами має здійснювати міждисциплінарна група супроводу, яка працює на засадах командної взаємодії.*

Іншими словами, процес входження аутичної дитини в освітній простір буде ефективним тільки тоді, коли навколо неї згуртується група фахівців і батьків, готових покроково і узгоджено між собою створювати відповідні умови в навчальному закладі, з одного боку, а з іншого – готувати до навчального процесу саму дитину.

Фахівцям, які готові об'єднатися заради успішного навчання і розвитку дитини з аутизмом, треба вирішити багато завдань. Серед цих завдань:

– *організаційні*: налагодження послідовної роботи міждисциплінарної групи супроводу (конструктивні зустрічі, розроблення Індивідуальної програми розвитку²; відвідування занять один одного, що сприяє обізнаності щодо внеску кожного учасника групи у спільну справу; допомога один одному в налагодженні ефективної взаємодії з дитиною (за необхідності – безпосередній супровід дитини на занятті колеги), консолідація зусиль з батьками);

– *діагностичні*: оцінка стану розвитку дитини; робота над досягненням ключових цілей для дитини; моніторинг успішності процесу супроводу;

– *психолого-педагогічні*: діяльність у напрямі вирішення найактуальніших завдань для дитини у тій сфері, якою опікується кожний з учасників групи супроводу окремо.

У цій статті ми не будемо зупинятися на організаційних завданнях, а зосередимося на змісті й алгоритмі діяльності психолога у спільному процесі

---

² В інших країнах цей документ має назву, що перекладається як „індивідуальна освітня програма”, або „індивідуальний освітній план”.

супроводу дитини з аутизмом в освітньому просторі. Поданий матеріал є результатом нашого досвіду, отриманого під час навчання і стажування за кордоном і в результаті власної практичної діяльності, спрямованої на розбудову та впровадження моделі дієвого психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в навчальних закладах.

Зважаючи на те, що в нашій країні нема централізованої системної ранньої допомоги дітям з аутизмом (на відміну, наприклад, від дітей з порушеннями слуху чи зору), актуальною є робота з дітьми цієї категорії у напрямі виправлення відхилень у розвитку, відновлення порушених функцій, незважаючи на те, у якому віці така дитина потрапляє до дбайливих рук фахівців. Ми пов'язуємо таку фахову діяльність з подоланням глибинних порушень, нормалізацією базових структур, що створює передумови всебічного розвитку дитини і оптимального її навчання [2].

Одним із глибинних порушень у дітей з аутизмом (наряду з сенсорною дезінтеграцією) є брак базового почуття безпеки і довіри, яке спричинює якісні розлади соціальної взаємодії. Це базове почуття складає підґрунтя так званого соціального інтелекту – інтегральної здатності розуміти взаємостосунки між людьми та соціальні події. Без послідовної роботи в цьому напрямі оптимальний перебіг адаптації, розвитку та навчання дитини з аутизмом неможливий.

У межах роботи міждисциплінарної групи супроводу практичний психолог, на наш розсуд, є тим фахівцем, який може сконцентруватися на послідовній роботі в напрямі становлення базового почуття безпеки і довіри, підготувати і цілеспрямовано здійснювати роботу, спрямовану на *соціальний розвиток* дітей з аутизмом.

Для цього практичному психологу треба зрозуміти особливості соціальних (скоріше – асоціальних) проявів аутичної дитини.

Найхарактерніша вада дітей з аутизмом – те, що вони не мають позитивного досвіду спільної діяльності з іншими дітьми. Для них характерні також певна самодостатність, прагнення усамітнюватися, невміння щось робити разом з

іншими дітьми; у них не розвинені рольові позиції „вчитель-учень”, здатність виконувати інструкцію дорослого, притримуватися спільних правил.

Тому надзвичайно цінним змістом роботи психолога, має стати поступове набуття дітьми з аутизмом позитивного досвіду взаємодії з іншими учнями. Тут йдеться і про становлення почуття довіри до інших людей, цікавість до них, в цілому, і про певні соціальні уміння, необхідні для взаємодії з іншими людьми:

- *толерантність до іншої дитини / дітей*: здатність бути поруч з іншою дитиною, наприклад, сидіти біля неї за партою, бути разом з дітьми під час перерви, на прогулянці. Ця здатність формується в результаті звички, підкріпленої позитивними наслідками: самі діти мають за допомогою дорослих – і педагогів в цілому, які безпосередньо займаються з ними у повсякденні, і психолога, зокрема – прийняти особливу дитину, бути дружньою до неї і з розумінням ставитися до її незвичних проявів, вміти поводити себе з нею;
- *соціальна перцепція*: орієнтуватися на іншу дитину, наслідувати її, розпізнавати емоційні стани та „мову тіла” інших людей; поводити себе у відповідності до контексту ситуації, помічати; розуміти, коли інші роблять щось правильно / неправильно. Це уміння виникає завдяки правильному супроводу аутичної дитини, коли фахівець звертає її увагу на інших дітей, використовує ситуації, щоб вона звернула на них увагу (побачила, почула, відчула, зробила щось разом з ними). Знаходячись поряд з такою дитиною психолог може власне вводити її у „світ людей”, зацікавлювати її тим, які інші люди та що вони роблять;
- *здатність до діалогу, уміння контактувати*: реагувати на ініціативу іншої дитини підтримувати контакт очима, відгукуватися, коли кличуть, використовувати соціальну посмішку, слідкувати за поглядом очей, або за вказівним жестом; вибачатися в разі потреби, шукати допомогу (за необхідності); просити дозволу, щоб взяти чужі предмети; дарувати подарунки тощо. Для становленні цієї здатності всі учасники групи супроводу мають відпрацьовувати з дитиною модель діалогу як

двостороннього обміну інформацією, слідкувати за обов'язковою зворотною реакцією дитини на звернення, відтворювати ці реакції за дитину, якщо вона не відгукується, щоб вона у своїй свідомості закарбовувала визначені у людському товаристві прояви. Діалоговий контакт охоплює такі складники: 1) установлення контакту із співрозмовником (зоровий, мовленнєвий, тактильний); 2) початок розмови; 3) розвиток теми (реакції партнера та репліки); 4) кінцівка розмови.

- *вміння взаємодіяти* (разом робити вправи, виконувати завдання по черзі, підтримувати правила ігрового середовища). Це відпрацьовують в мікрогрупі (спочатку – з однією дитиною), а потім – в умовах повного класу/групи. Так, психолог може домовлятися з різними учасниками групи супроводу, і на занятті (уроці) його допомога дитині буде полягати у тому, щоб сприяти її соціальному розвитку: звертати увагу на ведучого заняття (вчителя на уроці), на дітей, які виконують завдання, допомогти зрозуміти завдання та виконати його (надати імпульс до виконання, використати підказку, попередньо відпрацювати якусь навичку, підготувати картинки, які б дали змогу зорієнтуватися в порядку або змісті дій тощо).

На заняттях, які проводить психолог, разом з аутичною дитиною також має бути хоча б одна дитина (а у психолога – помічник, асистент вчителя/помічник вихователя, логопед або корекційний педагог). В узгодженій співпраці різнопрофільні фахівці спроможні успішно відпрацювати здатність аутичної дитини зважати на іншу дитину, цікавитися нею і соціально прийнятним чином виявляти себе. При цьому помічник аутичної дитини спрямовує її увагу на іншу дитину та на психолога як ведучого заняття.

За умови послідовної роботи аутична дитина починає звикати до присутності біля себе іншої людини, виявляти прихильність до зацікавленого в ній, доброзичливого дорослого, цінувати час, проведений разом, і поступово, хоча і з труднощами, засвоює правила взаємодії з учителем у класі. Разом з тим без спеціальної роботи її стосунки з вчителем і однолітками не будуть розвиватися.

Для продуктивного навчання і розвитку аутичної дитини психолог може залучити її однокласників (корекційна технологія „Навчання з однолітками” визнана як науково доказова) [1]. Слід зазначити, що спілкування з однолітками має розвивальний ефект не за будь-яких умов, а тільки тоді, коли за ним стоїть продумане дорослими планування. Використання допомоги однокласників аутичної дитини передусім підготовча робота у певних напрямках. Так, однокласника (однокласників) дитини навчають:

- 1) здатності демонструвати певну навичку або елемент повсякденного режиму дитині з аутизмом;
- 2) конкретним шляхам надання допомоги, при цьому важливо слідкувати за тим, щоб однолітки надавали дитині саме стільки допомоги, скільки їй фактично потрібно, а не робили щось за неї;
- 3) методам підтримки позитивної поведінки дитини або сприяння їй.

При використанні методів навчання за допомогою однолітків необхідно враховувати кілька міркувань. До них відносяться:

- включати в процес різних однолітків; не слід постійно покладатися на одних і тих самих дітей;
- переконатися, що однолітки не ставляться до дитини як до нездатної або невмілої, толерантні до неї;
- інструктуючи однолітків щодо їх ролі помічників, необхідно підкреслити сильні аспекти дитини;
- цінувати внесок однолітків. Обов'язково дякувати їм (якось нагороджувати їх) за їхню допомогу;

Психологу варто продумати і створити умови для спілкування однолітка (однокласників) з аутичною дитиною, а також – ті види діяльності, якими вони будуть займатися, навчити їх, як привертати увагу дитини з аутизмом, як надавати їй допомогу, як вчити її спільно грати і займатися.

Залучення однокласників аутичної дитини цінне тому, що дає змогу здійснювати корекційно-розвивальну роботу у природному середовищі, безпосередньо в тій ситуації, яка виникає і загострює складнощі у проявах

цієї дитини. Окрім цього, якщо хоча б декілька дітей з класу будуть опікуватися дитиною з аутизмом, це буде сприяти покращенню загальної психологічної атмосфери у класі.

Коли дитина вже навчена контактувати з іншими людьми, постає питання різноманітних способів і прийомів комунікації, а також певних меж (кордонів), які треба дотримуватися, за умови здійснення тієї чи іншої взаємодії.

Таким чином, в контексті супроводу дитини з аутизмом в освітньому просторі робота практичного психолога спрямована на розвиток у неї соціального інтелекту як інтегральної здатності розуміти взаємостосунки між людьми та соціальні події. Становлення у дітей з аутизмом базового почуття довіри, а також соціальних знань і умінь уможливить їх оптимальну взаємодію з дорослими й однолітками не тільки в закладі освіти, але й, в цілому, в спільноті людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Скрипник Т. В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навч.-метод. посіб. / Т. В. Скрипник. – К.: «Гнозис», 2013. – 60 с.
2. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму / Т. В. Скрипник. – К. : Видавництво “Фенікс”, 2010.– 388 с.